

บทที่ 2

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง การประเมินโครงการเกษตรผสมผสานเพื่อการอนุรักษ์ ในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์สองประการ คือ เพื่อเป็นการประเมินประสิทธิผลของโครงการเกษตรผสมผสานเพื่อการอนุรักษ์ และศึกษาปัญหาอุปสรรคและแนวทางแก้ไขของโครงการฯ เพื่อให้ครอบคลุมเนื้อหาของการวิจัยและบรรลุวัตถุประสงค์ของการศึกษา ผู้ศึกษาได้อาศัยหลักการแนวคิดที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการประเมินผลโครงการ
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง
- 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับระบบเกษตรบนพื้นที่สูง
- 2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
- 2.5 กรอบคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
- 2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.7 กรอบแนวคิดในการศึกษา

2.1 แนวคิดการประเมินผลโครงการ

การประเมินและการวิจัยมีความแตกต่างและคล้ายคลึงกันที่การประเมินเป็นตัวอย่างหนึ่งของกระบวนการแสวงหาความจริงด้วยวิธีการที่เป็นระบบ ความจริงที่ได้จากการประเมินเป็นความจริงในระดับกฎเกณฑ์ หลักการ แบบแผน คำอธิบายทำนองเดียวกับการวิจัย แตกต่างกันที่การวิจัยสนใจความจริงเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเอง แต่การประเมินสนใจความจริงของการจัดกระทำ-intervention เพื่อตัดสินใจที่จะดำเนินการอย่างไรเกี่ยวกับการจัดกระทำนั้นๆ ต่อไป (ชูเกียรติ ลีสุวรรณ, 2541) อย่างไรก็ตามเทคนิคการประเมินโครงการจำเป็นต้องอาศัยวิธีการวิจัย ไม่ว่าจะเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ การวิจัยเชิงปริมาณ หรือการวิจัยที่อาศัยการผสมผสานของวิธีการวิจัยแบบปริมาณและคุณภาพ (อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2539)

การประเมินผลโครงการ (Project Evaluation) แตกต่างจากการประเมินโครงการ (Project Appraisal) และการศึกษาความเป็นไปได้ของโครงการ (Project Feasibility Study) กล่าวคือ การประเมินโครงการและการศึกษาความเป็นไปได้ของโครงการนั้นเป็นการศึกษาตัวโครงการที่เป็นข้อเสนอก่อนการลงมือดำเนินงาน เพื่อดูว่าโครงการนั้นมีความเหมาะสมหรือไม่ ในแง่มุมต่างๆ ก่อนที่จะดำเนินโครงการ ส่วนการประเมินผลโครงการนั้นมีจุดมุ่งหมายไปที่ตัวโครงการที่เกิดขึ้นแล้วหรือต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอนและต้องการดูว่าการดำเนินการปฏิบัติโครงการและผลของโครงการเป็นอย่างไร ส่วนกระบวนการประเมินผลโครงการเองอาจจะดำเนินการในช่วงก่อน ระหว่างหรือหลังจากที่โครงการได้ลงไปสู่การปฏิบัติการแล้วก็ได้สุดแล้วแต่แบบของการวิจัยที่พืงนำมาใช้

2.1.1 ความหมายของการประเมินโครงการ

Suchman, Scriven, Rutman, (อ้างในนิตินา ชูโต, 2527) ได้สรุปความหมายของการประเมินโครงการ ว่าหมายถึง การให้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์หรือการใช้เทคนิคการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์ เพื่อหาข้อมูลที่เป็นจริงและเชื่อถือได้เกี่ยวกับโครงการ เพื่อให้การตัดสินใจว่าโครงการดังกล่าวดีหรือไม่ดีอย่างไร หรือเป็นการค้นหาว่าผลของกิจกรรมที่วางไว้ในโครงการ ประสบผลสำเร็จตรงกับวัตถุประสงค์หรือความมุ่งหมายของโครงการหรือไม่ ดังนั้นจึงมีประเด็นที่สำคัญ 2 ประการที่เราจะต้องแยกแยะเกี่ยวกับการประเมิน คือในเรื่องกระบวนการเก็บข้อมูลข้อเท็จจริง ซึ่งจะต้องเป็นจริงและเชื่อถือได้เกี่ยวกับโครงการ ซึ่งจะต้องรวมส่วนประกอบต่างๆ ของโครงการทั้งหมด ตั้งแต่วัตถุประสงค์ ค่าใช้จ่ายต่างๆ การบริหารและการจัดการโครงการ ข้อกฎหมายต่างๆ ตลอดจนปัญหาอื่นๆ อีกประการหนึ่งก็คือ ในการให้คำวินิจฉัยว่าโครงการนั้นดีหรือไม่ บรรลุเป้าหมายของโครงการหรือไม่ และมีความคุ้มค่าเพียงพอกับทรัพยากรที่ใช้จ่ายไปเพียงใด

2.1.2 ความสำคัญของการประเมินโครงการ

Anderson and Ball (อ้างในนิตินา ชูโต,อ้างแล้ว: 2527) ได้อธิบายบทบาทและประโยชน์ของการประเมินโครงการในด้านวัตถุประสงค์ต่างๆ ไว้ 5 ประการคือ

- 1) เพื่อช่วยในการตัดสินใจ ก่อนจะเริ่มจัดทำโครงการ อันได้แก่ กิจกรรมต่างๆ เพื่อค้นหาความต้องการเกี่ยวกับโครงการ ทดสอบเกี่ยวกับแนวความคิดด้านเทคนิค และแหล่งทุนและความเป็นไปได้ในการจัดทำโครงการฯลฯ ซึ่งตรงกับประเมินที่เรียกว่า Feasibility Study หรือ Ex-ante Evaluation

2) เพื่อช่วยสำหรับการตัดสินใจว่า ควรจะขยายดำเนินการต่อหรือ รับรองยุติโครงการได้แก่ การประเมินแบบ Summative Evaluation

3) เพื่อช่วยในการตัดสินใจเกี่ยวกับปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงโครงการ ในแง่มุมใดหรือจุดใดจุดหนึ่ง ในช่วงระยะเวลาที่โครงการกำลังดำเนินอยู่ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ วัตถุประสงค์ บุคลากร หรือระบบการให้บริการ หรือตรวจสอบเนื้อหาของโครงการนั้นๆ ฯลฯ ซึ่งได้ แก่การประเมินแบบ Formative Evaluation

4) เพื่อเป็นประจักษ์พยานและเป็นเครื่องมือช่วยในการหาการ สนับสนุนเกี่ยวกับโครงการทางด้านสาธารณสุข การเมือง การเงิน และด้านวิชาชีพ และในทาง ตรงกันข้าม ก็อาจเป็นเครื่องมือช่วยให้ถูกโจมตีในเรื่องดังกล่าวได้เช่นกัน

5) เพื่อช่วยส่งเสริมความเข้าใจและความรู้พื้นฐานในขบวนการพัฒนา สังคมในด้านวิทยาการทางสังคมวิทยา จิตวิทยา และอื่นๆ นอกเหนือไปจากการให้ความรู้ ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับโครงการที่ประเมินโดยเฉพาะ

นอกจากนี้ ธงชัย อภิการัตน์และคณะ (2541) ได้สรุปไว้ว่า เมื่อการดำเนินงาน สิ้นสุดลง การประเมินโครงการจะมีบทบาทในการช่วยตรวจสอบยืนยันและผลสำเร็จของการ ดำเนินงานตามโครงการนั้นๆ ว่าสัมฤทธิ์ผลเพียงใด การดำเนินงานบรรลุตามวัตถุประสงค์และ เป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่ มีผลกระทบจากโครงการอย่างไร ดังนั้น การประเมิน โครงการจึงมีความสำคัญยิ่ง เนื่องจากผลการประเมินสามารถนำไปใช้ในการปรับปรุงการบริหาร งานโครงการให้มีประสิทธิภาพสูงสุดและเพื่อเป็นข้อมูลสำหรับผู้บริหารในการตัดสินใจในเรื่องที่ เกี่ยวข้องได้อย่างถูกต้อง

2.1.3 ประเภทของการประเมินผลโครงการ

ในการประเมินโครงการนั้น ถ้าหากจะอาศัยวงจรของโครงการ (Project Life Circle) เป็นเกณฑ์ในการประเมิน ก็จะสามารถแบ่งการประเมินผลโครงการออกได้เป็น 3 ประเภท (สมบัติ สุวรรณพิทักษ์, 2531) คือ

1) การประเมินก่อนการดำเนินงาน (Pre-Evaluation or Ex-Ante Evaluation) เป็นการประเมินที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับการกำหนดและการเลือกทำ โครงการ ซึ่งมักจะใช้ในการพิจารณาในเรื่องต่อไปนี้

ก. ความเหมาะสมของการทำโครงการ จะประกอบด้วยการศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาและความจำเป็นของการทำโครงการ (Need Assessment) และการศึกษาความเป็นไปได้ (Feasibility) โดยพิจารณาความเป็นไปได้ในทางเทคนิควิชาการ ความพร้อมในด้านการบริหารโครงการ ความพร้อมในด้านงบประมาณสนับสนุน เป็นต้น

ข. การวิเคราะห์ผลตอบแทนโครงการ (Rate of Return) ประกอบด้วยการวิเคราะห์ค่าใช้จ่ายและผลกำไร (Cost/Benefit Analysis) การวิเคราะห์ค่าใช้จ่ายกับประสิทธิผล (Cost/Effectiveness Analysis) ซึ่งเป็นการพิจารณาว่าการจัดทำโครงการนั้นจะให้ผลคุ้มค่ากับการลงทุนหรือไม่ ซึ่งเป็นการพิจารณาของโครงการในแง่เศรษฐกิจ สำหรับโครงการพัฒนาชุมชนนั้นจะเน้นในเรื่องการวิเคราะห์ Cost-Effectiveness มากกว่า Cost-Benefit เพราะผลตอบแทนของโครงการทางด้านการพัฒนาชุมชนนั้นวัดออกมาในรูปของหน่วยเงินตราทำได้ยาก

2) การประเมินในระหว่างการดำเนินงาน (Implementation Evaluation or Process Evaluation) เป็นการประเมินที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาของการปฏิบัติโครงการ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการตรวจสอบว่า การดำเนินงานเป็นไปตามแผนที่ได้กำหนดไว้หรือไม่ มีปัญหาและอุปสรรคอะไรบ้าง อันจะได้แก้ไขให้ทันท่วงที เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น การประเมินโครงการในระหว่างการดำเนินงานจึงเป็นหน้าที่ของผู้รับผิดชอบโครงการที่จะต้องหาข้อมูลต่างๆ เพื่อนำมาปรับปรุงการดำเนินงานของโครงการ บางครั้งอาจจะเรียกการประเมินผล ในขั้นนี้ว่า การประเมินเพื่อปรับปรุงหรือการประเมินผลย่อย (Formative Evaluation)

3) การประเมินหลังการดำเนินงาน (Post Evaluation or End of Project Evaluation) เป็นการประเมินที่จัดทำขึ้นเมื่อการปฏิบัติงานได้เสร็จสิ้นลงแล้ว การประเมินในลักษณะนี้จะเป็นการพิจารณาตอบคำถามในเรื่องต่อไปนี้ คือ

ก. เป็นการตรวจสอบดูว่า การดำเนินงานของโครงการสามารถบรรลุจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้เพียงใด หรือกล่าวง่าย ๆ ก็คือว่า ทำได้สำเร็จตามที่คาดหวังไว้แค่ไหน ซึ่งเป็นการพิจารณาผลผลิตของโครงการนั่นเอง

ข. เป็นการตรวจสอบดูว่า มีผลพลอยได้อย่างอื่นนอกเหนือจากที่ได้ระบุไว้ในวัตถุประสงค์บ้างหรือไม่ ซึ่งเรียกว่า เป็นการศึกษาค้นคว้าของโครงการทั้งทางด้านดี

และไม่ดี เช่น ผลกระทบต่อสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ความเชื่อ ค่านิยมและการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชน

ค. เป็นการสรุปผลรวมของการดำเนินงานของโครงการ คือ เป็นการมองภาพในสวนรวมว่าวัตถุประสงค์ของโครงการเป็นเช่นไร ทรัพยากรในโครงการเป็นอย่างไร การดำเนินงานในแต่ละช่วงมีปัญหาอะไร ผลผลิตและผลกระทบของโครงการเป็นอย่างไร การดำเนินงานในโครงการนี้ได้ผลเป็นเช่นไร มีความสำเร็จและล้มเหลวแค่ไหน มีปัญหาและอุปสรรคอะไร หากมีการดำเนินงานในช่วงต่อไปมีความจำเป็นที่จะต้องแก้ไขในส่วนใด โดยการรวบรวมข้อมูลต่างๆ ที่ได้ประเมินไว้แล้วตั้งแต่เริ่มการดำเนินโครงการจนถึงการสิ้นสุดโครงการนั่นเอง บางครั้งอาจจะเรียกการประเมินในลักษณะนี้ว่า เป็นการประเมินผลสรุป (Summative Evaluation)

2.1.4 ทฤษฎีการประเมิน

ทฤษฎีการประเมินนั้นมีด้วยกันหลายทฤษฎี แต่ละทฤษฎีก็มีวัตถุประสงค์เฉพาะของการใช้ในการประเมินที่ต่างกันและล้วนมีจุดเด่นจุดด้อยตลอดจนข้อจำกัดในการนำไปใช้ที่ไม่เหมือนกัน ดังนั้น การประเมินโครงการหนึ่งๆ จึงไม่ควรยึดติดรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเพียงอย่างเดียว แต่ต้องพิจารณาถึงสภาพแวดล้อมและวัตถุประสงค์ของการประเมินโครงการ รวมทั้งองค์ประกอบอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องการใช้รูปแบบนั้นๆ และประโยชน์ที่จะได้รับจากการใช้รูปแบบนั้นๆ เป็นสำคัญควบคู่กันด้วย

แบบจำลองที่นำมาใช้ในการกำหนดรูปแบบการประเมินผลโครงการในครั้งนี้ ได้แก่ การประเมินโครงการตามรูปแบบแบบชิปปี้ (CIPP) ของสตัฟเฟิลบีม (Stufflebeam, อ้างใน สมหวัง พิธิยานุวัฒน์, 2535) แบบจำลองนี้ไม่เพียงแต่ประเมินว่า บรรลุวัตถุประสงค์หรือไม่เท่านั้น แต่ยังเป็นการประเมินเพื่อให้ได้รายละเอียดต่างๆ เพื่อช่วยในการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการอีกด้วย การประเมินแบบชิปปี้ เป็นที่นิยมกว้างขวาง เนื่องจาก เป็นแบบจำลองที่เข้าใจง่าย สะดวกในการปฏิบัติ โดยที่นักประเมินจะได้ข้อดี ข้อบกพร่อง และประสิทธิภาพของโครงการ

แบบจำลองชิปปี้ (CIPP) ประกอบด้วยการประเมินสิ่งต่างๆ 4 ประการ คือ

1) การประเมินภาวะแวดล้อม (Context Evaluation) เป็นการประเมิน สภาพแวดล้อมและความต้องการว่าสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของโครงการหรือไม่ เพียงใด

2) การประเมินปัจจัยเบื้องต้น (Input Evaluation) เป็นการประเมินปัจจัยต่างๆที่นำมาใช้ในการดำเนินงานตามโครงการนั้น ได้แก่ งบประมาณ บุคลากร วัสดุและครุภัณฑ์ เป็นต้น ว่ามีความเพียงพอและเหมาะสมหรือไม่ เพียงใด

3) การประเมินกระบวนการ (Process Evaluation) เป็นการประเมินว่าได้นำโครงการปฏิบัติตามแผนที่ได้กำหนดไว้หรือไม่ และประเมินกระบวนการที่ปฏิบัติจริง

4) การประเมินผลผลิต (Product Evaluation) เป็นการประเมินผลลัพธ์ที่ได้ว่าเป็นไปตามเป้าหมายของโครงการหรือไม่ ซึ่งอาจทำได้ทันทีที่โครงการได้สิ้นสุดลง หรือมีการติดตามผลการปฏิบัติงานต่อมาอีกระยะหนึ่ง

นอกจากนี้ยังมีแบบจำลอง (Model) อื่นๆ อีกหลายแบบที่สามารถนำมาใช้ในการประเมินโครงการได้ แต่ในการศึกษาคครั้งนี้ผู้ศึกษาได้เลือกที่จะใช้รูปแบบซีปปี้ (CIPP) ในการดำเนินการ เนื่องจากเป็นแบบจำลองที่นักประเมินผลโครงการมักจะนำมาใช้อย่างแพร่หลาย อาทิ งานวิจัยของอนุรักษ์ ปัญญาณวัฒน์ (2539) ในการประเมินโครงการปกป้องป่าไม้เมืองไทยเพื่อเร่งรัดฟื้นฟูต้นน้ำลำธาร (รพต.) ในส่วนของกรมป่าไม้ และการประเมินโครงการเฝ้าระวังวัณโรคในผู้ติดเชื้ออัมพาต หรืองานวิจัยของอุเทน ปัญญา, ต่าย เชียงฉีและเจ็ดหล้า สุนทรวิภาต (2536) ได้ประเมินผลโครงการฝึกอบรมพัฒนาเทคนิคการทำงานบนพื้นที่สูงของงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติดให้โทษ เป็นต้น โดยงานวิจัยดังที่ได้กล่าวมานั้นได้ใช้รูปแบบ CIPP ในการประเมินผลโครงการ อย่างไรก็ตามในการประเมินผลโดยใช้รูปแบบซีปปี้ (CIPP) ที่เน้นการประเมินบริบท (Context) ปัจจัยป้อน (Input) กระบวนการ (Process) และผลผลิต (Product) ผู้ประเมินไม่จำเป็นต้องทำการประเมินในทุกๆ ประเด็นดังกล่าวโดยอาจจะเน้นหนักในการประเมินในด้านใดด้านหนึ่งตามที่ได้กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ก็ได้

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูง

คณะกรรมการอำนวยการแก้ไขปัญหาความมั่นคงแห่งชาติเกี่ยวกับชาวเขาและการปลูกพืชเสพติด มีมติในการจัดทำแผนแม่บทเพื่อการพัฒนาชุมชน สิ่งแวดล้อม และการควบคุมพืชเสพติดบนพื้นที่สูง ฉบับที่ 2 พ.ศ.2540-2544 เพื่อให้หน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนใช้เป็นกรอบแนวทางการดำเนินงานพัฒนาและแก้ไขปัญหาชุมชนบนพื้นที่สูงอย่างต่อเนื่องกันไป โดยได้กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ ดังนี้

1) เพื่อเร่งรัดให้ชุมชนบนพื้นที่สูง โดยเฉพาะชาวเขาเผ่าต่างๆ ที่ยังไม่ได้รับการลงสัญชาติไทยได้รับการลงรายการสัญชาติไทยตามระเบียบ และให้บุคคลที่ไม่มีคุณสมบัติตามระเบียบของทางราชการในการลงสัญชาติไทยได้รับสถานะบุคคลที่เหมาะสมตามกฎหมาย

2) เพื่อให้ชุมชนบนพื้นที่สูงมีถิ่นฐานมั่นคงถาวรและได้รับการจัดระเบียบการปกครองอย่างถูกต้องตามกฎหมายของทางราชการ โดยมุ่งกำหนดขอบเขตความชัดเจนของการใช้พื้นที่ป่าของทางราชการแก่ชุมชนบนพื้นที่สูง ตลอดจนกำหนดแนวทางการพัฒนา อนุรักษ์และฟื้นฟู และการบริการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพโดยให้มีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

3) เพื่อให้ชุมชนบนพื้นที่สูงได้รับการพัฒนาตามศักยภาพและโอกาสที่เหมาะสมตามประเภทของหมู่บ้าน เพื่อให้สามารถดำรงชีพและประกอบอาชีพได้อย่างยั่งยืน

4) เพื่อพัฒนาปรับปรุงการบริการจัดการกลไกและกระบวนการดำเนินงานในทุกระดับให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

5) ส่งเสริมให้ประชาชนและองค์กรชุมชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาชุมชนบนพื้นที่สูงและมีจิตสำนึกด้านการรักษาสิ่งแวดล้อม

พร้อมกันนี้ ก็ได้มีการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนารวมชุมชนบนพื้นที่สูงไว้ 3 ประการ ได้แก่

1) ยุทธศาสตร์การสร้าง ความมั่นคงถาวรบนพื้นที่สูง มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ชุมชนบนพื้นที่สูงมีการจัดตั้งถิ่นฐานถาวรในพื้นที่ที่เหมาะสมถูกต้องตามกฎหมาย กฎระเบียบและข้อบังคับต่างๆ ของทางราชการ และประชาชนมีสถานะบุคคลที่เหมาะสมและถูกต้องตามกฎหมาย ตลอดดำเนินการพัฒนาเพื่อเสริมความมั่นคงในพื้นที่ดังกล่าวและพัฒนา เข้าสู่ในระบบปกติต่อไป

2) ยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อกำหนดรูปแบบและแนวทางการพัฒนาในด้านต่างๆ ที่มุ่งเน้นการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงให้เกิดความสมดุลย์ตามระบบนิเวศวิทยา

3) ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการ มุ่งเน้นการแก้ไขปรับปรุงและทบทวนแนวทางปฏิบัติตามนโยบายในการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูงให้มีความชัดเจน ปรับปรุงองค์กรในทุกระดับให้สามารถปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ สนับสนุนและส่งเสริมให้เกิดกระบวนการปฏิบัติ

งานร่วมกันระหว่างภาครัฐกับภาคเอกชน ตลอดจนปรับปรุงกระบวนการติดตามประเมินผลให้เป็นไปอย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ

สมโภชน์ นันทพงษ์และ Arthur Del Vacchio (2533) ได้เสนอกลยุทธ์ในการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูงดังนี้

1) ดำเนินการพัฒนาโดยยึดหลักประชากรเป็นเป้าหมายหลักโดยมุ่งเน้นบทบาทการมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างเป็นกระบวนการและเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ช่วยเหลือและพึ่งพาตนเองมากขึ้น ซึ่งหมายถึงการดำเนินกิจกรรมพัฒนาใดๆ จะต้องมาจากปัญหาความต้องการของประชาชนเป็นเป้าหมายสำคัญและประชาชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาให้สอดคล้องกับสภาพข้อเท็จจริงและความต้องการตนเองโดยเริ่มตั้งแต่ การร่วมวางแผนร่วมปฏิบัติ ร่วมติดตามและประเมินผลกิจกรรมนั้นๆ ทั้งนี้เพื่อเป็นการสนับสนุนบทบาทและเพิ่มขีดความสามารถในการนำทรัพยากรในท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์คุ้มค่าเพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเองในที่สุด

2) เน้นการประสานงานระหว่างหน่วยงานของรัฐ เอกชนและประชาชนเพื่อประโยชน์ในการจัดและดำเนินกิจกรรมพัฒนาด้านต่างๆ ให้สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ที่แท้จริงบนที่สูง

หากมองในภาพรวมแล้ว จะเห็นได้ว่านโยบายและการดำเนินงานการพัฒนาชุมชนบนพื้นที่สูงที่ผ่านมา ในทางปฏิบัติแล้วนั้นมักจะมุ่งเน้นไปในการสงเคราะห์แทบทั้งสิ้น ทั้งยังมิได้ศึกษาถึงความต้องการที่แท้จริงของชาวบ้านว่าพวกเขาต้องการอะไร ที่สำคัญก็คือการขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่น

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการเกษตรบนพื้นที่สูง

2.3.1 ระบบการเกษตรแบบยั่งยืน

อำพล เสนาณรงค์ (2536) กล่าวว่า ระบบเกษตรแบบยั่งยืนนี้ เป็นแนวคิดใหม่ของการพัฒนาระบบการเกษตรที่เกิดขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ.2519 เนื่องมาจากประเทศที่พัฒนาแล้วได้รับบทเรียนและเกิดความตระหนักถึงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือย จึงส่งผลกระทบต่อโดยตรงและโดยอ้อมต่อระบบนิเวศ สิ่งมีชีวิตชนิดต่างๆ รวมถึงความเป็นอยู่ของมนุษย์ทั้งในอดีตที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันและมีแนวโน้มว่าจะส่งผลถึงอนาคตด้วย มีระบบการเกษตรหลาย

ระบบที่นำไปสู่ระบบการเกษตรแบบยั่งยืน เช่น เกษตรกรรมชีวภาพที่เปลี่ยนแปลง (Biodynamic Agriculture) เกษตรกรรมฮิวมัส (Humus Farming) เกษตรกรรมอินทรีย์ (Organic Farming) เกษตรกรรมนิเวศวิทยา (Ecological Agriculture) เกษตรกรรมชีวภาพ (Biological Agriculture) เกษตรกรรมทางเลือก (Alternative Agriculture) เกษตรกรรมที่ใช้ปัจจัยการผลิตต่ำ (Low Input Agriculture) เกษตรกรรมที่ใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ (Resource Efficient Agriculture) เกษตรกรรมถาวร (Permaculture) เกษตรกรรมนิเวศเกษตร (Agroecological Agriculture) วนเกษตร (Agroforestry) :ซึ่งระบบการเกษตรต่างๆ เหล่านี้ เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการเกษตรแบบยั่งยืนที่จำเป็นต้องมีความเข้าใจถึงปัญหา วิธีการแก้ไขปัญหา วิธีการนำไปปฏิบัติใช้พร้อมกัน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม รวมถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1) ระบบการปลูกพืชและระบบนิเวศวิทยา ระบบนี้เป็นการพยายามจะเลียนแบบธรรมชาติที่มีต้นไม้ขนาดชนิดประปรายกันอยู่ และมีความแตกต่างในเรื่องของขนาด ความสูง ชนิดพันธุ์ เป็นต้น ในธรรมชาติมีระบบการหมุนเวียนของอินทรีย์วัตถุ มีเรื่องของสมดุล และการควบคุมประชากรซึ่งกันและกัน ที่สำคัญระบบนี้จะต้องมีการคงสภาพความเป็นธรรมชาติให้นานที่สุด ระบบการเกษตรที่ใช้วิธีการปลูกพืชโดยการเลียนแบบธรรมชาตินี้มีหลายวิธี ได้แก่ การปลูกพืชขึ้นต้นสลับการพืชล้มลุก การปลูกไม้ป่าสลับกับพืชเกษตร การปลูกพืชขึ้นต้นหลายชนิดสลับกัน การปลูกพืชล้มลุกหลายชนิดสลับกัน การปลูกพืชต่างระดับ และการเกษตรแบบผสมผสาน เป็นต้น

2) การรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน ได้แก่ การเพิ่มอินทรีย์วัตถุลงในดิน เช่น อินทรีย์วัตถุที่ได้จากเศษซากพืชซากสัตว์ หรือของเหลือใช้จากอุตสาหกรรมทางการเกษตร การใส่ปุ๋ยอินทรีย์ที่ได้จากพืช เศษพืช ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยหมักจากของเหลือใช้ทางอุตสาหกรรมทางการเกษตร การใส่ปุ๋ยชีวภาพ ได้แก่ จุลินทรีย์ต่างๆ แบคทีเรีย รา ที่มีคุณสมบัติในการตรึงไนโตรเจนจากอากาศและเป็นตัวเร่งปฏิกิริยาของการย่อยสลายอินทรีย์วัตถุในดิน การใช้แมลงและสัตว์ในดิน เช่น ไส้เดือน แมลงช้าง มด ปลวก การอนุรักษ์ดินและน้ำในระดับไร่นาเพื่อลดการชะล้างและการกัดเซาะของดิน รวมทั้งการเพิ่มความชุ่มชื้นให้กับดินด้วยการไถพรวน การปลูกพืชตามแนวระดับ การปลูกหญ้าแฝก การปลูกพืชคลุมดิน การให้แร่ธาตุอาหารและปุ๋ยเคมีแก่พืชในปริมาณที่จะเป็นและใช้อย่างถูกวิธี รวมถึงวิธีการผสมผสานหรือประยุกต์ใช้กับวิธีการอื่นและการเปลี่ยนแปลงวิธีการกำจัดเศษวัสดุ ชังข้าว หรือตอไม้ จากวิธีการเผาเป็นการไถพรวน หรือการใช้สารสกัดจากธรรมชาติเป็นตัวทำลาย

3) การป้องกันและกำจัดศัตรูพืช โดยวิธีการของธรรมชาติเองก็มีการสร้างความสมดุลของสิ่งมีชีวิตต่างๆ อยู่แล้ว ด้วยการทำหน้าที่ควบคุมดูแลเรื่องจำนวนประชากร เช่น การใช้ตัวห้ำ ตัวเบียน การใช้จุลินทรีย์ศัตรูพืช การใช้สารป้องกันและกำจัดศัตรูพืชที่ทำจากพืช หรือการสกัดจากสารธรรมชาติ การปราบศัตรูพืชและการป้องกันโดยวิธีการผสมผสานซึ่งเป็นการหลีกเลี่ยงวัสดุที่มีพิษ

4) การใช้พันธุ์พืชในการต้านทานศัตรูพืช วิธีนี้เป็นวิธีการที่สำคัญที่สุดของระบบการเกษตรยั่งยืน คือ เป็นการใช้พันธุ์พืชในการต้านทานศัตรูพืชและดินที่มีปัญหาหรือเป็นพันธุ์ที่ต้องมีการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อมโดยใช้วิธีการอื่นร่วมด้วย เช่น การใช้เทคโนโลยีชีวภาพเข้ามาช่วยในการปรับปรุงพันธุ์และขยายพันธุ์ การปลูกพืชหลายๆ พันธุ์ หรือการปลูกพืชสลับกันในพื้นที่ใกล้เคียงกัน การเลือกพันธุ์พืชและชนิดของพืชเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพดิน ฟ้า อากาศ และการอนุรักษ์พันธุ์พืชเพื่อเก็บไว้ใน การปรับปรุงพันธุ์ในอนาคต

5) การรณรงค์และปลูกจิตสำนึก ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการป้องกัน การแก้ไขหรือ การประหยัดพลังงานและทรัพยากรธรรมชาติ

นอกจากนี้ ฝ่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2537) ได้เสนอแนวทางการพัฒนาการเกษตรของชุมชนบนพื้นที่สูงไว้ดังนี้

1) ส่งเสริมการศึกษาการเกษตรที่สูงเชิงอนุรักษ์อย่างมีบูรณาการ ในปัจจุบันมาตรการอนุรักษ์ดินและน้ำกับมาตรการการเพิ่มผลผลิตและการวิจัยและพัฒนาพืชใหม่ทำโดยแยกส่วนกัน นอกจากนี้ยังไม่มีการศึกษาเรื่องการใช้น้ำระบบพืชในที่สูง ส่วนมาตรการอนุรักษ์ดินและน้ำก็เป็นมาตรการลดการทำลายชะล้างของดินมากกว่าการใช้น้ำอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ การแบ่งงานราชการในปัจจุบันก็ไม่อำนวยให้มีการแก้ปัญหาที่เป็นระบบ ดังนั้น จึงควรให้มีโครงการร่วมกันระหว่างกรมพัฒนาที่ดิน กรมวิชาการเกษตร กรมส่งเสริมการเกษตร เพื่อพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตและการอนุรักษ์ร่วมกัน

2) กลยุทธ์ของการเกษตรถาวรในที่สูง กลยุทธ์หลักควรเป็นกลยุทธ์กิ่งพาดินชย์ คือ ระบบข้าวและพืชพาดินชย์ที่เหมาะสมกับพื้นที่ เพราะการพัฒนาเข้าสู่ระบบพืชพาดินชย์เต็มรูปแบบต้องมีการรองรับด้านการตลาดและการคมนาคมขนส่งที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งยังไม่สามารถกระจายได้ทั่วถึงภายใน 5-10 ปีข้างหน้า การส่งเสริมการปลูกข้าวให้เป็นกิจกรรมที่มีประสิทธิภาพสูงกว่าปัจจุบันจะทำให้มีความมั่นคงสูง กลยุทธ์อีกประการหนึ่งคือ ต้องเน้นความหลากหลายในระบบผลิต เช่น การใช้ไม้ผล พืชผักและพืชไร่เป็นพืชเสริมรายได้ ตลอดจนการ

ยินยอมให้เกษตรกรเก็บเกี่ยวผลผลิตเล็กๆ น้อยๆ จากป่า (Minor forest product) ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการยังชีพของชุมชนชาวเขา โดยมีเงื่อนไขการรักษาพื้นที่ป่าชุมชนและป่าต้นน้ำ

ในเรื่องของความยั่งยืนหรือความถาวรของการเกษตรแบบนั้นนั้น ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์, (2536) เสนอว่า องค์ประกอบของความยั่งยืน มี 3 ด้าน คือ

1) ความยั่งยืนด้านเศรษฐกิจ ซึ่งวัดได้จากรายได้สุทธิต่อหน่วยพื้นที่ อันเป็นสิ่งจูงใจเกษตรกรให้ยอมรับเทคโนโลยีการเกษตรยั่งยืนสามารถพัฒนาศักยภาพของเกษตรกร ในการพึ่งพาตนเอง ทั้งในด้านปัจจัยการผลิตและการดำรงชีพ โดยการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด ลดความผันผวนของทั้งผลผลิตและรายได้ โดยเปลี่ยนจากระบบการปลูกพืชเชิงเดี่ยวมาทำฟาร์มแบบผสมผสานและเพิ่มรายได้ด้วยการลดรายจ่าย

2) ความยั่งยืนทางสังคม เมื่อการเกษตรสามารถพึ่งพาตนเองได้จากการทำการเกษตรยั่งยืนทำให้ความเป็นอยู่ไม่ขัดสน ไม่จำเป็นต้องอพยพไปขายแรงงานในเมือง ทำให้มีโอกาสได้อยู่กับครอบครัวและญาติพี่น้อง มีโอกาสได้ศึกษาหาความรู้และพัฒนาตนเอง มีอาหารพอเพียงต่อการบริโภคและมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่น จึงทำให้เกิดความรักถิ่นฐานและมีความภาคภูมิใจในตนเอง

3) ความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม การเกษตรยั่งยืนช่วยสร้างความสมดุลของระบบ โดยเพิ่มความหลากหลายทางพันธุกรรมพืชและสัตว์ผ่านระบบการเกษตร ลดการใช้สารเคมีป้องกันและกำจัดศัตรูพืช โดยการสร้างกลไกควบคุมตนเอง ช่วยรักษาหรือปรับปรุงสภาพแวดล้อมโดยฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ อันได้แก่ ป่าไม้ ดิน น้ำ และลดการเกิดมลภาวะ ทั้งในดิน น้ำ และอากาศ

2.3.2 ระบบเกษตรผสมผสาน

อำพล เสนาณรงค์ (2536) กล่าวว่า ระบบการเกษตรผสมผสาน หมายถึง ระบบการเกษตรที่มีการปลูกพืชและ/หรือมีการเลี้ยงสัตว์หลายๆ ชนิดในพื้นที่เดียวกัน โดยที่กิจกรรมผลิตแต่ละชนิดสามารถเกื้อกูลประโยชน์ต่อกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ หลักการของระบบการเกษตรแบบผสมผสานประกอบด้วย

1) ต้องมีกิจกรรมการเกษตรตั้งแต่สองกิจกรรมขึ้นไป คือ ในการทำการเกษตรทุกกิจกรรมต้องทำในพื้นที่และมีระยะเวลาเดียวกัน เช่นการปลูกพืชควบคู่กับการเลี้ยงสัตว์ หรือ การปลูกพืชต่างชนิดกัน หรือมีการเลี้ยงสัตว์ต่างชนิดกัน

2) ต้องมีการเกี่ยวอุปประโยชน์ซึ่งกันและกันในระหว่างกิจกรรม และจะต้องมีการใช้ประโยชน์ในระบบการเกษตรผสมผสานนั้น ๆ เช่น การหมุนเวียนการใช้ประโยชน์จากแร่ธาตุ อาหาร อากาศและพลังงาน ซึ่งกระบวนการใช้ประโยชน์เหล่านี้สามารถเป็นไปทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

ลักษณะของการทำการเกษตรแบบผสมผสานสามารถแบ่งได้ 3 ลักษณะ คือ

1) การปลูกพืชแบบผสมผสาน ตามปกติแล้วการเจริญเติบโตของพืชในสภาพธรรมชาตินั้น มีลักษณะของการเติบโตที่ผสมผสานกันอยู่แล้ว เช่น พืชขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก เพราะพืชแต่ละชนิดต่างมีความต้องการแร่ธาตุ อาหาร และพลังงานแสงแดดที่ต่างกัน การปลูกพืชแบบผสมผสานโดยการเลียนแบบธรรมชาติ ได้แก่ การปลูกลิ้นจี่ซึ่งเป็นพืชขนาดใหญ่ และต้องการแสงแดดมาก ท่อซึ่งเป็นพืชขนาดกลาง และกาแฟที่เป็นพืชขนาดเล็ก ต้องการแสงแดดในปริมาณน้อย การปลูกพืชทั้งสามชนิดผสมผสานกันทำให้ได้รับผลประโยชน์จากพืชทั้งสามอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือผลผลิตของกาแฟจะออกสู่ท้องตลาดช่วงเดือนธันวาคมถึงกุมภาพันธ์ ผลผลิตของท่อจะออกสู่ท้องตลาดช่วงเดือนมีนาคมถึงพฤษภาคม และผลผลิตของลิ้นจี่จะออกสู่ท้องตลาดเดือนเมษายนถึงพฤษภาคม

2) การเลี้ยงสัตว์แบบผสมผสาน การเกษตรแบบนี้ใช้วิธีการเดียวกับการปลูกพืชแบบผสมผสาน เช่น การเลี้ยงหมูควบคู่กับการเลี้ยงปลา เป็ด ไก่ หรือการเลี้ยงปลาแบบผสมผสาน เนื่องจากสามารถใช้ทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3) การปลูกพืชผสมผสานกับการเลี้ยงสัตว์ การผสมผสานระหว่างการปลูกพืชกับการเลี้ยงสัตว์เป็นรูปแบบหนึ่งของการเกษตรที่มีความสอดคล้องและสมดุลระหว่างแร่ธาตุ อาหาร พลังงาน และการเกี่ยวอุปประโยชน์ระหว่างกิจกรรมการผลิตต่างๆ การปลูกพืชผสมผสานกับการเลี้ยงสัตว์นี้ มีความใกล้เคียงกับระบบนิเวศตามธรรมชาติมากที่สุด

ชนวน รัตนวราหะ (2534) กล่าวว่า เกษตรผสมผสานเป็นการจัดระบบกิจกรรมเกษตร โดยให้แต่ละกิจกรรมมีการผสมผสานต่อเนื่องและเอื้อประโยชน์หรือมีผลเกี่ยวอุปซึ่งกันและกัน เช่นการเลี้ยงปลาในนาข้าวเป็นต้น โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในไร่นา เช่น ดิน น้ำ

แสงแดด อย่างเหมาะสม เกิดประโยชน์คุ้มค่า มีความสมดุลของสภาพแวดล้อมอย่างต่อเนื่องและเกิดผลในการเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติด้วย รูปแบบของระบบเกษตรผสมผสานมีอยู่หลากหลายรูปแบบด้วยกัน สามารถปรับใช้ได้เหมาะสมกับแต่ละท้องถิ่น โดยสามารถพิจารณาได้จากปัจจัยและสภาพแวดล้อม 3 ประการ ดังนี้

- 1) สภาพแวดล้อมทางกายภาพของพื้นที่ ได้แก่ ความอุดมสมบูรณ์ของดิน ความสูงต่ำ ของระดับพื้นที่ สภาพการมีน้ำบริเวณและเพื่อใช้ในการเกษตร ฯลฯ
- 2) สภาพแวดล้อมทางชีวภาพของพื้นที่ ได้แก่ พืช สัตว์ ที่สามารถจะปรับตัวให้อยู่ได้อย่างเหมาะสมในพื้นที่ดังกล่าว
- 3) สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ ฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกร แรงงานที่มีอยู่จำนวนเท่าใด อายุของคนในครอบครัว ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนาหรือความเชื่อต่างๆ

กฤษฏา บุญชัย (2540: 169) ได้ศึกษาเรื่อง พลวัตชุมชนล้าหน้าในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ พบว่าแนวทางเกษตรผสมผสานเป็นทางเลือกหนึ่งของการรับมือจากกระแสการพัฒนาจากภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน รูปแบบการทำเกษตรในพื้นที่ศึกษานั้นมีความเหมือนและแตกต่างจากการทำเกษตรพื้นบ้านดั้งเดิม เช่น การทำไร่หมุนเวียน เป็นต้น จุดที่แตกต่าง คือ เกษตรผสมผสานจะเป็นการใช้พื้นที่ถาวรแบบเข้มข้น (Intensive) หรือเป็นการใช้เนื้อที่ที่จำกัดให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดโดยอาศัยการจัดการที่ดี อันเป็นหลักปรัชญาการเกษตรแผนใหม่ทั่วไป ส่วนเกษตรพื้นบ้านจะอาศัยความสมบูรณ์ของดิน น้ำ และแร่ธาตุ เป็นหลัก การจัดการของชาวบ้านจะไม่เข้มข้นนัก แต่ที่เกษตรผสมผสานแตกต่างจากเกษตรแผนใหม่ แต่ไปสอดคล้องกับเกษตรพื้นบ้าน คือ ใช้หลักการรักษาความสมดุลทางธรรมชาติ ดังนั้นเมื่อแยกแยะความรู้ที่จัดการเกษตรผสมผสานจะมีทั้งการใช้ความรู้พื้นบ้านมาประยุกต์กับวิทยาการสมัยใหม่ได้ดังนี้

1) ความรู้ใหม่

- ก. การใช้ปุ๋ยชีวภาพ
- ข. การจัดการแหล่งน้ำ
- ค. การเลือกพันธุ์พืชเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับตลาดและระบบ

นิเวศ

ง. การวางระบบ (Zoning) ที่จะจัดวางรูปแบบการผลิตอย่างไรให้สอดคล้องกัน เช่น เล้าหมูบนบ่อปลา จัดบ่อปลาให้ทำหน้าที่แหล่งเก็บน้ำ เป็นต้น

จ. การบริหารการเงิน การบัญชีและการตลาด

2) ความรู้พื้นฐาน

ก. หลักการปลูกพืชผสมผสานกัน ให้พืชแต่ละประเภทพึ่งพากัน

ข. องค์ความรู้ทางนิเวศวิทยาในเรื่องดิน น้ำและประโยชน์ของพืชและสัตว์แต่ละชนิดที่พึ่งพากันและควบคุมกันให้เกิดความสมดุล

ค. การคัดเลือกและการเก็บรักษาพันธุ์

ง. การวางแผนการผลิตเพื่อการบริโภคและสอดคล้องกับปัญหา เช่น ช่วงฝนแล้ง แมลงศัตรูพืชระบาดหรือการเปลี่ยนแปลงตามฤดูกาล

เดือนใจ ดีเทศน์ (2538) กล่าวสรุปถึง แนวคิดในการดำเนินงานเกษตรเชิงอนุรักษ์ของชุมชนบนที่สูงว่า หนึ่ง ต้องมีการป้องกันชะล้างหน้าดิน โดยการปลูกพืชเป็นรั้วหรือเป็นแนวระดับขวางแนวลาดชัน สอง มีระบบการปลูกพืชบำรุงดินให้อุดมสมบูรณ์ตลอดเวลา ด้วยการปลูกพืชตระกูลถั่วคลุมดิน สาม จำแนกการใช้ที่ดินให้เหมาะสมกับความลาดชันและเหมาะสมกับระบบนิเวศ ส่วนไหนควรรักษาเป็นป่าต้นน้ำและส่วนไหนควรจัดเป็นระบบเกษตรแนวระดับ (Contour Farming) และประการสุดท้าย มีความหลากหลายของพืชพันธุ์ ทั้งพืชอายุสั้น อายุยาว พืชหัว ไม้พุ่ม ไม้ยืนต้น พืชอาหาร ไม้ผล ไม้ใช้สอย ไม้ป่า เป็นต้น รวมทั้งมีการใช้สารเคมีให้น้อยที่สุด

กล่าวโดยสรุปแล้ว เกษตรผสมผสานเป็นระบบการปลูกพืชเกษตรหรือเลี้ยงสัตว์รวมกับการป่าไม้ โดยหวังผลที่จะก่อให้เกิดระบบเศรษฐกิจที่เลี้ยงตนเองได้สม่ำเสมอตอบสนองความต้องการพื้นฐานของชีวิตได้ ขณะเดียวกันก็เป็นระบบที่มุ่งจะปรับปรุงสภาพแวดล้อมโดยเฉพาะรักษาสมดุลของระบบนิเวศ โดยคาดว่าระบบดังกล่าวจะก่อให้เกิดความมั่นคงในสังคม ดังนั้นระบบนี้จัดเป็นรูปแบบหนึ่งของการเกษตรที่ต้องอาศัยสติปัญญาในการประยุกต์ความรู้พื้นฐานและความรู้สมัยใหม่เข้ามาพัฒนา มีวัตถุประสงค์เพื่อการผลิตเดินไปในทางสายกลาง พยายามนำธรรมชาติเข้ามาช่วย และก่อให้เกิดผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

2.4.1 ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพฤติกรรมของคนในสังคม โดยเฉพาะพฤติกรรมสังคมหรือการกระทำทางสังคมอันเนื่องมาจากการมีความสัมพันธ์ทางสังคมต่อกัน (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2536: 10)

อนุรักษ์ ปัญญาวิวัฒน์ (2534:42) ได้สรุปว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง กระบวนการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการอยู่ร่วมกันในชุมชนของกลุ่มคน อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนทัศนคติและปรับปรุงวัฒนธรรม ประเพณีดั้งเดิมของตนให้สอดคล้องกับความต้องการของส่วนรวมในสังคมใหญ่ แม้ว่ากลุ่มสังคมวัฒนธรรมของชนเผ่าบางเผ่าจะต้องคงรักษาวัฒนธรรม จารีต ประเพณีดั้งเดิมของตนไว้เป็นพื้นฐานการปฏิบัติตามวิถีเผ่าพันธุ์เดิมก็ตาม แต่พวกเขาก็ต้องยอมรับว่ากลุ่มเผ่าพันธุ์ของตนเป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรมใหญ่ และยอมรับปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสังคมใหญ่กว่าอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอาจจะเกิดโดยมีการวางแผนหรือปราศจากการวางแผนก็ได้

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ไม่มีการวางแผนมาก่อน อาจเกิดขึ้นได้ตามธรรมชาติในฐานะเป็นวิวัฒนาการของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่น การถ่ายทอดทางวัฒนธรรมจากพื้นราบทำให้ชาวเขาบางเผ่าเปลี่ยนพฤติกรรมและทัศนคติ เปลี่ยนชื่อและเครื่องแต่งกายและชีวิตความเป็นอยู่ใกล้เคียงกับคนพื้นราบ เป็นต้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงที่มีการวางแผนมาก่อนนั้นสามารถสรุปได้ว่าเป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนที่มีขั้นตอนสำคัญๆ 4 ขั้นตอน ดังนี้ (อนุรักษ์ ปัญญาวิวัฒน์, อ้างแล้ว: 2539)

- 1) มีการตระหนักถึงความต้องการที่จะเสริมสร้างประสบการณ์ใหม่และสภาพความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเดิม
- 2) มีการวางแผนก่อนที่จะยอมรับหรือปฏิเสธประสบการณ์และสภาพการณ์ ดังกล่าว
- 3) มีการเคลื่อนตัวไปสู่ทิศทางที่ปรารถนา
- 4) มีการระดมพลังงานที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการเปลี่ยนแปลงนั้น มาใช้ในการสร้างสรรค์โครงการที่สามารถปฏิบัติงานได้

คณิต ธนูธรรมเจริญ (2540:18-19) ได้กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงใดๆ ย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้นอกกาลเวลา ฉะนั้นองค์ประกอบที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลง คือ เวลาที่แตกต่างกัน เวลาจะเป็นเครื่องบ่งชี้ได้ว่ามีความเปลี่ยนแปลงหรือไม่ และการเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่มีผลทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมเกิดความแตกต่างขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งแล้ว การเปลี่ยนแปลงนั้นไม่ว่าจะเล็กน้อยหรือใหญ่โตเพียงไรก็ตาม ย่อมถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ทั้งสิ้น

จาเมรี พัททษวงศ์ (2529: 173) ก็ได้กล่าวว่า ในขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงจะต้องมีผู้นำการเปลี่ยนแปลงหรือ Change Agent ซึ่งเป็นบุคคลที่ทำหน้าที่ในการชักนำการเปลี่ยนแปลงด้วยการชักจูงหรือโน้มน้าวให้ชุมชนเกิดความสนใจและยอมรับการเปลี่ยนแปลง

2.4.2 ยุทธศาสตร์การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (อ้างแล้ว : 2534, 2539) ได้สรุปแนวคิดรูปแบบและยุทธศาสตร์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามแนวทางของ Chin และ Benne (1976) ไว้ดังนี้

1) ยุทธศาสตร์ที่อาศัยความเป็นเหตุเป็นผล (Empirical-rational strategies) รูปแบบของยุทธศาสตร์การเปลี่ยนแปลงสังคมนี้มีความเชื่อว่าบุคคลแต่ละคนย่อมมีเหตุผลและมีเตรียมตัวที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมใดก็ตามที่ตอบสนองของความสนใจและความต้องการของตนเอง บุคคลเหล่านั้นจะเข้าร่วมกระบวนการเปลี่ยนแปลงโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง ถ้าพวกเขาเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นสิ่งจำเป็นต่อพวกเขาและมีความหมาย ในทางกลับกัน ถ้าพวกเขาคิดว่าการเปลี่ยนแปลงนั้นไม่จำเป็นและไม่มีความสำคัญแล้ว บุคคลเหล่านี้ย่อมแสดง พฤติกรรมในเชิงต่อต้านและขัดขวางการเปลี่ยนแปลงนั้นได้เช่นเดียวกัน

2) ยุทธศาสตร์การให้การศึกษาซ้ำ (Normative-re-educative strategies) การเปลี่ยนแปลงในรูปแบบนี้เน้นความสำคัญอยู่ที่การให้ความรู้และทักษะที่สามารถนำไปใช้ตามความต้องการและปัญหาของบุคคลนั้นๆ ได้ การเปลี่ยนแปลงตาม รูปแบบนี้จึงจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับบทบาททางสถาบัน ความสัมพันธ์และการรับรู้ของสมาชิกในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “การมีส่วนร่วม” จัดได้ว่าเปรียบเสมือนสื่อกลางที่สำคัญในกระบวนการเปลี่ยนแปลงโดยวิธีการให้การศึกษาซ้ำและโดยอาศัยการดำเนินการของผู้นำหรือผู้ชักจูงในการเปลี่ยนแปลง (Change Agents) ฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบนี้จึงเป็นอย่างยิ่งที่นักพัฒนาทั้งหลายจะต้องให้ความสำคัญแก่ค่านิยมของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงนั้นๆ และควรต้องพยายามเลี้ยง

การบังคับขู่เข็ญหรือมาตรการที่ส่งไปในทางเผด็จการกับผู้ร่วมดำเนินการในกระบวนการให้การศึกษาก็เพื่อเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะช่วยให้บุคคลดังกล่าวมีความรู้สึกมีส่วนร่วมในกิจกรรมนั้นๆ อย่างจริงจัง และจริงจัง

3) รูปแบบของวิธีการใช้อำนาจ (Power-coercive approaches)

รูปแบบนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะบีบบังคับให้บุคคลแต่ละคนยอมรับการเปลี่ยนแปลงโดยใช้ความกดดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งอาจเกิดขึ้นจากอำนาจที่มีโดยการใช้กำลัง กฎหมาย การข่มขู่ หรือ แม้แต่ความรู้สึกเกรงใจของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการเปลี่ยนแปลงนั้น โดยทั่วไปแล้วรูปแบบการเปลี่ยนแปลงนี้ต้องใช้อำนาจทาง วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเมืองของมวลชนมาสนับสนุน อ้างอิงในการดำเนินกิจกรรมให้ถึงเป้าหมายที่วางไว้ ดังนั้นเมื่อผู้ชนอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่กำหนดก็ สามารถถูกใช้โดยคนกลุ่มน้อยนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้ โดยมีการต่อต้านน้อยมาก

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

2.5.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

ซูเกียรติ ลีสุวรรณ (2541) กล่าวว่า แนวความคิดเรื่องการมีส่วนร่วมเกิดมาจาก ความเชื่อที่ว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีปัญญา ตระหนักรู้และควบคุมสิ่งแวดล้อมได้ ดังนั้น มนุษย์ไม่ว่าจะอยู่ห่างไกลเพียงใดจึงควรมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อชีวิตของเขาเอง นอกจากนั้นแล้วการมีส่วนร่วมยังช่วยลดปัญหาความแปลกแยก เนื่องจากการนำเข้าสู่สิ่งต่างๆ จากภายนอกเข้าไปในชุมชนนั้นด้วย การมีส่วนร่วมไม่ได้มีความหมายแคบๆ แค่งการมีส่วนร่วมช่วยเหลือสนับสนุนโครงการเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงขั้นตอนสำคัญอย่างเช่นการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการนั้นๆ ด้วย

John M. Cohen และ Norman T. Uphoff (อ้างในสุจินต์ ดาววีระกุล, 2528) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมโดยทั่วไปแล้ว หมายถึงการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision making) แต่ก็ได้หมายความว่า จะเป็นการตัดสินใจแต่เพียงอย่างเดียว ยังใช้การตัดสินใจควบคู่ไปกับการดำเนินงาน (Implementation) ด้วย เช่น ในการจัดองค์การ การกำหนดกิจกรรมพัฒนา เป็นต้น และการตัดสินใจยังมีความเกี่ยวข้องกับประชาชนในเรื่องผลประโยชน์ (Benefits) และการประเมินผล (Evaluation) ในกิจกรรมพัฒนาด้วย

2.5.2 ลักษณะของการมีส่วนร่วม

ลักษณะของการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ลักษณะ คือ

- 1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision making) ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ การริเริ่มตัดสินใจ การดำเนินการตัดสินใจ การตัดสินใจปฏิบัติการ
- 2) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุนด้านทรัพยากรการบริหาร และการประสานความร่วมมือ
- 3) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ ดังนี้
  - ก. ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาและสาเหตุ
  - ข. ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหา
  - ค. ร่วมวางนโยบายหรือแผนงานหรือกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหา
- 4) ร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

อคิน รพีพัฒน์ (2531) ได้แบ่งลักษณะของการเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาชนบทของประชาชนในด้านต่างๆ ได้แก่ การค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา การวางแผนดำเนินกิจกรรม การดำเนินการตามแผน และการประเมินผลการพัฒนา ซึ่งสอดคล้องกับ เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2528) และคนอื่นๆ

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2527) ได้กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ดังนี้

- 1) ร่วมศึกษาปัญหาและหาสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นตลอดจนความต้องการของชุมชน
- 2) ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชน
- 3) ร่วมวางนโยบายหรือแผนงานหรือโครงการหรือกิจกรรม
- 4) ร่วมการตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
- 5) ร่วมปฏิบัติงาน รวมถึงร่วมควบคุม ติดตามประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ได้ทำไว้

2.5.3 ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527) ได้สรุปปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมไว้ว่า

- 1) ความศรัทธา ที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลสำคัญและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ
- 2) ความเกรงใจ ที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือหรือมีเกียรติยศ ตำแหน่ง ทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจที่จะมีส่วนร่วมด้วยทั้งๆ ที่ยังไม่มีความศรัทธาหรือความเต็มใจอย่างเต็มเปี่ยมที่จะกระทำ
- 3) อำนาจบังคับ ที่เกิดจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่า ทำให้ประชาชนถูกบีบบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำต่างๆ

2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2539) ได้ใช้รูปแบบ CIPP เน้นกระบวนการ (Process) ในการประเมินโครงการปกป้องป่าไม้เมืองไทยเพื่อเร่งรัดฟื้นฟูต้นน้ำลำธาร (รพต.) ในส่วนของกรมป่าไม้ ผลการประเมินพบว่า โครงการรพต. ได้ดำเนินงานบรรลุใกล้เคียงกับวัตถุประสงค์ที่วางไว้ กล่าวคือ เป็นการส่งเสริมให้มีการประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานรัฐและประชาชนมากกว่าภาคเอกชนหรือองค์กรใดๆ ให้โอกาสประชาชนได้ทราบเงื่อนไขการใช้ที่ดิน ป่าไม้และมีส่วนร่วมปฏิบัติงานในกิจกรรมรักษาและฟื้นฟูป่าไม้ให้มีความอุดมสมบูรณ์ มากกว่าให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการวางแผนและตัดสินใจในสิ่งที่ประชาชนเป็นผู้คิดเองและวางแผนดำเนินกิจกรรมเองภายใต้การสนับสนุนของโครงการ รพต.

พอล ฟรานซิสและคณะ (2535) ได้ประเมินผลครั้งสุดท้ายโครงการพัฒนาที่สูง ดอยเวียงผา ซึ่งเป็นโครงการร่วมมือระหว่างรัฐบาลไทยกับองค์การสหประชาชาติ (UNDCP) ผลการประเมินพบว่าที่ผ่านมาโครงการฯ น่าจะได้รับความพยายามมากกว่าเดิมในการให้เกิดผลในเชิงบวกทางด้าน สิ่งแวดล้อมและด้านส่งเสริมการเกษตร การแก้ไขปัญหาที่สำคัญเกี่ยวกับการให้ทางเลือกแก่ชาวเขาที่เคยทำไร่หมุนเวียน และการทำให้เกิดความยั่งยืนทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมมีน้อยไป ความสนใจในเรื่องการส่งเสริมการเกษตรเชิงอนุรักษ์ยังมีไม่เพียงพอ ในขณะที่เดียวกันประชากรในโครงการฯ ยังไม่มีความมั่นคงทั้งทางการใช้ที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย โดยที่การดำเนินงานของโครงการฯ ยังไม่เกิดความสำเร็จในด้านนี้ กิจกรรมที่โครงการฯ จัดทำภายใต้แผนงานอนุรักษ์ธรรมชาติก็เป็นการป้องกันไฟป่าและปลูกป่าเป็นส่วนใหญ่

ราญ ฤบาทและคณะ (2537) ได้ประเมินผลกิจกรรมต่างๆ ของโครงการพัฒนาการเกษตรและการศึกษาอาข่า (Development Agriculture and Education Project for Akha: DAPA) ซึ่งทำงานเพื่อชาวอาข่าในจังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ ตาก พบว่าโครงการฯ มีภาพลักษณ์ว่ามีวัตถุประสงค์ที่ขัดแย้งกันเองและขาดขอบเขตการทำงานที่แน่นอนชาวบ้านจำนวนมากไม่รู้จักชื่อ DAPA หรือกิจกรรมของ DAPA ยิ่งไปกว่านั้นกิจกรรมหลายอย่างที่ DAPA ระบุว่าได้ทำในหมู่บ้านแต่ชาวบ้านไม่ทราบ ในขณะที่บางกิจกรรมที่ชาวบ้านเข้าใจว่าเป็นของ DAPA แต่แท้จริงแล้วไม่ใช่ ข้อมูลที่ขัดแย้งเช่นนี้ แสดงถึงปัญหาในการติดต่อสื่อสารและการขาดการประสานงานที่ตีระหว่างโครงการและชุมชน

คณะทำงานติดตามและประเมินผลโครงการ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2528) ได้ติดตามและประเมินผลรอบสิ้นสุดโครงการ สำหรับโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมบนที่สูง (โครงการ B) เป็นโครงการร่วมมือระหว่างรัฐบาลไทยกับธนาคารโลก พบว่า ฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการ เช่นผู้บริหารส่วนหนึ่ง และเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานภาคสนามจำนวนมากยังขาดความเข้าใจเกี่ยวกับแนวทางและหลักการของการพัฒนาชนบทด้วยเหตุนี้การดำเนินโครงการจึงมุ่งทำตามแผนงานให้ครบถ้วนตามเป้าหมายเพื่อให้เป็นผลงาน เช่น ในการส่งเสริมการเกษตร เพื่อให้ได้ผลตามเป้าหมาย ก็จะต้องส่งเสริมกลุ่มชาวเขาที่มีฐานะค่อนข้างดี มีเงินทุนและแรงงานรวมทั้งที่ดินเพียงพอที่จะเข้าร่วมในแผนงานได้ ทำให้ผลประโยชน์ของการดำเนินงานส่วนใหญ่ตกอยู่กับกลุ่มที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดีเมื่อเทียบกับชาวบ้านอื่น หรือมีการส่งเสริมทางการเกษตรให้กับชาวบ้านในลักษณะเร่งรัด ทั่วๆ ที่ชาวบ้านยังไม่พร้อมที่จะรับ

ไพบุลย์ พุทธิสุภา (2544) ได้ประเมินโครงการยุทธวิธีการส่งเสริมการเกษตรบนที่สูงสำหรับเกษตรกรชาวมูเซอ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย โครงการฯ มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาวิธีการส่งเสริมเพื่อถ่ายทอดเทคโนโลยีแก่ชาวเขาเผ่ามูเซอใน 3 หมู่บ้าน โดยใช้ยุทธวิธีการส่งเสริมการเกษตร 2 วิธี คือ การวางแผนจาก "เบื้องบนสู่เบื้องล่าง" (ใช้วิธีการลงเคราะห์ระหว่างผู้ให้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์) และการวางแผนจาก "เบื้องล่างสู่เบื้องบน" (ใช้วิธีการแก้ปัญหาโดยให้เกษตรกรเป็นศูนย์กลางและมีส่วนในการตัดสินใจ) ยุทธวิธีทั้งสองแบบนี้ ใช้ในสองหมู่บ้าน ส่วนหมู่บ้านที่สามเป็นหมู่บ้านควบคุม ผลการศึกษาพบว่า หมู่บ้านที่มีการวางแผนจากเบื้องล่างสู่เบื้องบน มีระดับการมีส่วนร่วมสูงกว่าหมู่บ้านที่มีการวางแผนจากเบื้องบนสู่เบื้องล่าง

มนัส สุวรรณ และ อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2543) ได้ประเมินโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม ประชาชนชาวเขาลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สลอง ของมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา (พชภ.) ผลการประเมิน สรุปได้ว่า บุคลากรของ พชภ. ดำเนินงานด้วยความศรัทธาและความเสียสละ ก่อให้เกิดบทเรียนการทำงานกับชุมชนบนพื้นที่สูงในระดับหนึ่ง ทั้งในฐานะเป็นรูปแบบ กระบวนการ วิธีการและการใช้ปัจจัยที่เกี่ยวข้องอย่างเหมาะสม

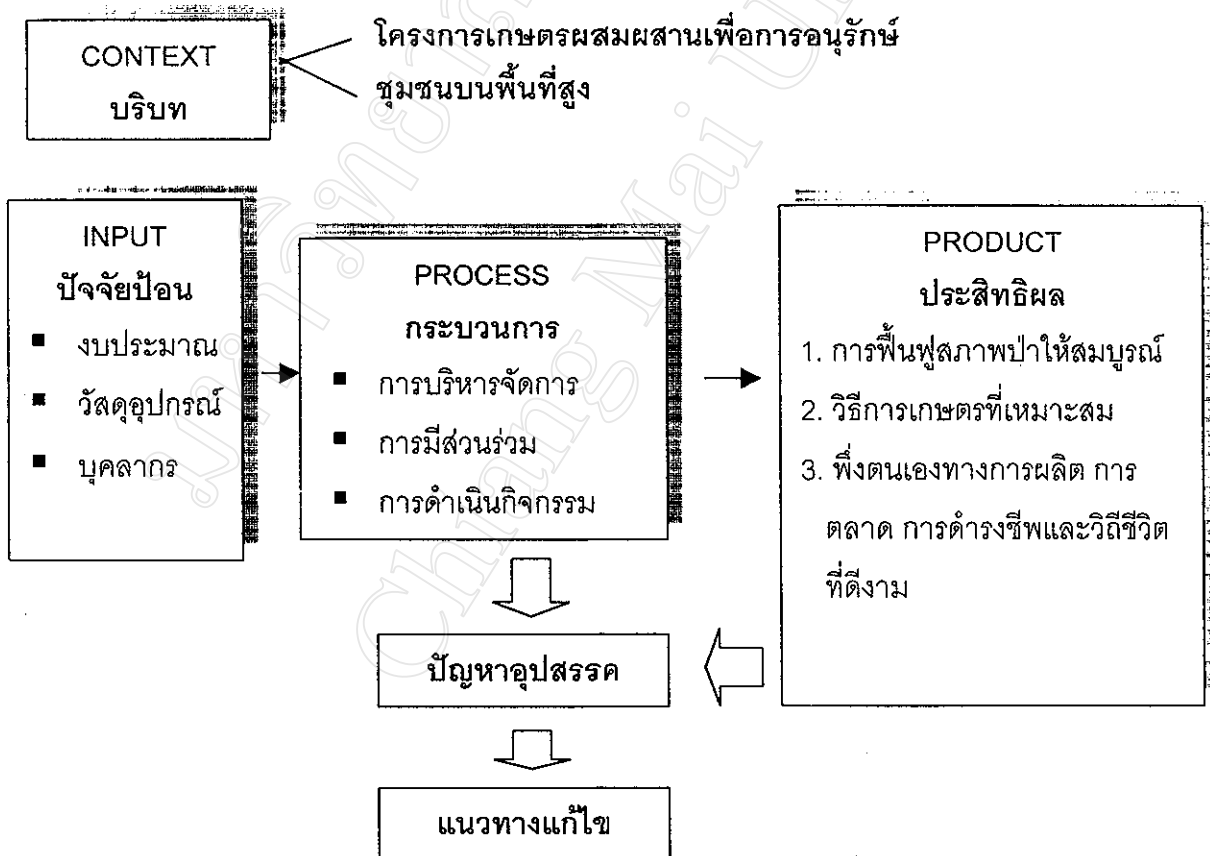
ประเวศน์ คีตอ่านและคณะ (2535) ได้ประเมินผลโครงการพัฒนาชุมชนชาวเขาจังหวัดลำปาง ผลการประเมินพบว่า การดำเนินกิจกรรมของโครงการฯ สมาชิกส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจวัตถุประสงค์และเป้าหมาย ขั้นตอนต่างๆ ที่แท้จริงในบางกิจกรรม เนื่องจากกิจกรรมเกือบจะทั้งหมดนั้น โครงการฯ จะเป็นผู้เสนอให้ชาวบ้านแล้วชักชวนให้เข้ามาเป็นสมาชิก โดยที่มองข้ามความต้องการของสมาชิกไป แต่โดยภาพรวมแล้วโครงการฯ มีเจตนาแน่วแน่ที่จะให้การสนับสนุนกิจกรรมให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ ถึงแม้จะเป็นช่วงที่โครงการฯ กำลังเตรียมความพร้อมของสมาชิก และพบปัญหาบ้างในเรื่องของความไม่คล่องตัวและไม่ต่อเนื่องของการบริหารโครงการ

ไชยวัฒน์ รุ่งเรืองศรี (2537) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาองค์กรชุมชนและเครือข่าย: องค์กรหมู่บ้านในกระบวนการพัฒนาพื้นที่สูง เป็นการศึกษาทบทวนประสบการณ์พัฒนาองค์กรของชุมชนชาวเขาในกระบวนการพัฒนาที่โครงการพัฒนาที่สูงที่ได้รับความช่วยเหลือจากสหประชาชาติ ประกอบด้วย (1) โครงการพัฒนาที่สูงสามหมื่น (2) โครงการพัฒนาที่สูงสามหมื่น (3) โครงการพัฒนาที่สูงดอยแม่เปื้อ (4) โครงการพัฒนาที่สูงไทย-นอร์เวย์ และโครงการพัฒนาที่สูงเฉพาะที่ ผลการศึกษาพบว่า ก่อนที่จะมีการพัฒนาในพื้นที่โครงการเหล่านี้ ประชากรชาวเขาส่วนใหญ่ดำเนินชีวิตอยู่กับการเกษตรแบบดั้งเดิมและการปลูกฝิ่นอยู่โดยทั่วไป มีความเป็นอยู่อย่างยากจน และไม่ได้หรือแทบไม่ได้รับการให้บริการจากหน่วยงานราชการปกติ ปัจจัยที่ผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในหมู่บ้านชาวเขาที่สำคัญ คือ สิ่งที่โครงการนำเข้าไปพัฒนาหมู่บ้าน (Input) ทั้งที่เป็น รูปธรรม เช่น ถนน สถานีอนามัย ประปาหมู่บ้าน ทำนบ คลอง เป็นต้น และนามธรรม เช่น การอบรมให้ความรู้ด้านต่างๆ รวมถึงการนำชาวบ้านไป ทศนศึกษา และการดูงาน การสร้างกลุ่ม การดำเนินกิจกรรมกลุ่ม การสร้างความตระหนักในการมีส่วนร่วม เป็นต้น รูปแบบการนำเอาปัจจัยการพัฒนาเข้าไปสู่หมู่บ้านชาวเขา เป็นกระบวนการที่ผ่านการเปลี่ยนแปลงในระดับหมู่บ้าน โดยเจ้าหน้าที่ของโครงการเป็นผู้กระตุ้น ให้มีการเปลี่ยนแปลง และชุมชนเป็น 'ผู้รับ' การเปลี่ยนแปลงผ่านผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน และมีส่วนน้อยที่ผ่านโดยตรงไปยังชาวเขา

รายบุคคล ผลทางด้านสังคมโดยเฉพาะด้านองค์กรในชุมชนที่เกิดขึ้นหลังจากโครงการจบสิ้นลง หรือกำลังจะจบสิ้นลง เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพการดำเนินชีวิตไปสู่สภาพการดำเนินชีวิตของชาวเขาที่ไม่จำเป็นต้องพึ่งพิงกับการปลูกและการใช้ประโยชน์จากผืนอีกต่อไป และมีองค์กรในหมู่บ้านชาวเขาคอยดูแลและกำกับให้ชาวบ้านประพฤติปฏิบัติตามแนวทางการดำเนินชีวิตแบบใหม่

2.7 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

ผู้ศึกษาได้ประยุกต์แนวคิด CIPP Model ของStufflebeam และคณะ มาเป็นกรอบแนวคิดหลักในการวิจัย และอาศัยแนวคิดและผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการและมีส่วนร่วม มาเป็นองค์ประกอบในการศึกษาครั้งนี้

แผนภูมิที่ 2-1 กรอบแนวคิดในการศึกษา